

Krúdy Gyula

„NEM ÉLHETEK PEST NÉLKÜL”

(Krúdy Gyula Budapestje)

A világháborúig, avagy Rip van Winkle felfedezései

Budapestről „olyan korrajzi kép, olyan életmód-szociológiai metszetsorozat állítható össze Krúdy írásából – hívja fel a figyelmet Fülöp László –, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy a biedermeier-romantikus rétegek alatt, azok szembetűnő kontrasztjaként ebben a tekintetben is megszerveződik az elbeszélői mélyvilág egyik fontos és jellegzetes tartománya. Itt nem az ábrándokkal játszó, eszményítve stilizáló és illúzióteremtő alkotót láthatjuk, hanem ennek épp az ellenkezőjét, a kritikus ábrázolót, a józan valóságglátót, a hitelességre törő és éles vonásokkal dolgozó művészt”.¹ Krúdy publicisztikája és szépirodalmi munkái igazolják e megállapítást. Kitűnik belőlük, hogy a főváros rajongója milyen szenvedélyesen érdeklődött minden iránt, ami Budapest jelenével és múltjával kapcsolatos. Mint egy szerelmes, aki mindent tudni akar imádott-gyűlölt kedveséről, és aszerint nyilatkozik róla, hogy éppen miként értékeli kettejük viszonyát. Nincs igazuk tehát azoknak, akik szerint csakis egy imaginárius Budapestet, egy álombeli magyar fővárost ábrázolt műveiben az író.

Persze szigorúan vett objektivitásról sem beszélhetünk. Krúdy mindig arról írt, ami érdekelte, így természetesen Budapest is úgy jelenik meg műveiben, amilyennek saját szemüvegén keresztül látta. A szubjektivitás nem mond ellent a valóságnak, csupán nem jelent teljességet. „Az én Budapestemet írtam harminchat éven át, ahogyan én láttam jelenét, amilyennek én láttam múltját” – összegezhette volna Krúdy saját tevékenységét munkái e részének áttekintésekor egy pályavégi számvetés során.

Gerő Ödön, Budapest első szociográfusainak egyike 1891-ben *Az én fővárosom* címmel adta közre megfigyeléseit. A könyvében leírtak hitelességét a bevallott szubjektivitás nem kérdőjelezi meg. Ezen összeállítás ugyanazzal a szándékkal készült – csak, hogy két véglelet

---

¹ Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Bp., 1986. 56.

említsék –, mint például Gööz József monografikus *Budapest története* 1896-ban, és Tóth Rezső ifjúsági levéregénye, a *Budapesti séták* tizenegy esztendővel később. Mindkettő Budapest bemutatása – csupán a céljaik és módszereik mások. Mindent el szerettek volna mondani arról, hogy mit tudnak a magyar fővárosról, mi érdekli őket Budapestről kapcsolatban, és hogy milyennek látják munkáik elkészítésekor. Végül is mindannyian a maguk fővárosát írták meg, hozzájárulva egy-egy színnel, árnyalattal és kontúrral a folyton változó Budapest megannyi portréjához.

Krúdy is ezt tette. Már vidéki újságíró korában is gyakorta fellátogatott a fővárosba. Budapesti témájú munkáiban leginkább napi élményeiről ír ezekben az esztendőkben; március tizenötödikéről, a szerkesztőségekben feltűnő hölgyekről, az első polgári házasságokról, a tavasszal mindig megszorodó öngyilkosságokról. Ekkoriban fedezi fel magának a fővárost. Ismerkedik vele, mint az asszonyokkal. Írásaiiban is úgy emlegeti, mint a nőket ekkoriban: megjegyzéseket tesz a neki nem tetszők miatt, de általában vágyódik utána, és „a mi kedves Budapestünk”-ként emlegeti. (*Dal arról a bizonyos szőke művésznőről.* 1894.)

Bár néhány hónapot már a millennium esztendejében is Budapesten töltött, Krúdy csak 1897 tavaszán költözött véglegesen a fővárosba. Szembetűnő, hogy az első években a még jobban ismert vidék a legfőbb színhelye elbeszéléseinek. Ismerkedik a nagyvárossal, ám amikor íróeszközt vesz a kezébe, leginkább mozgalmas ifjúságának emlékeit idézi. Mint korábban, „tematikájának sarkpontja ezekben az években is a férfi és nő viszonya – állapítja meg Katona Béla –, különösen a házasság válsága, s a szerelmi háromszög maradt”.² Az életét kocsmákban, kávéházakban, vendéglőkben és szerkesztőségekben töltő Krúdy azonban gyorsan ismerősökre talál, és olyasféle tapasztalatokat szerez, amelyeknek megírására minden bizonnyal korábbi realista-naturalista érdeklődése is ösztönzően hatott.

1901-ben három fontos Budapest-regény jelent meg. Kóbor Tamás és Molnár Ferenc már említett művei – a *Budapest* és *Az éhes város* –, valamint Krúdy Gyuláé, *Az aranybánya*. Mindhárom szerző ugyanarra vállalkozott: úgy írni a fővárosról, ahogyan ők látják a századforduló éveiben. Kóbor Tamás, Molnár Ferenc és Krúdy könyörtelen tükre egyaránt azzal szembesítette a fővárosban élő olvasót, amit saját maga

² Katona Béla: *Krúdy Gyula pályakezdése*. Bp., 1971. 178.

is nap mint nap tapasztalt: Budapest egy kielégíthetetlen étvágyú, pénzéhes város, a hiúságok vására, látszat-bazár, ahol a pénz a mindenható úr. „Az ifjú Budapest nagy, szellős körútjaival, egyenes széles avenüivel egy világváros komolyságával és applombjaival él; korán ébred és sohasem alszik, mert az élet rövid, és a napsugarat helyettesíti a villamos láng – jellemzi regénye cselekményének színhelyét Krúdy Gyula. – És aludni nem is igen lehetne, mert mindig történik valami. Hol? Az utcán, a kávéházban, a börzén, a képviselőházban. A levegőben nyüzsgő az élet, és *mindenki úgy képzei, hogy a szerencse és a pénz az utcán hever, csak le kell hajolni érte és fel kell emelni.* Amely szerencsét mindenki keresi és hajszojja.”³

Ebben a városban – a másik két íróhoz hasonlóan – Krúdy is úgy látja, hogy senki sem az, akinek látszik. Lakói maszkot viselnek, „tudni nem lehet róluk, munkásemberek, avagy szerencsevadászok? Lehet, hogy mind a kettő. A munkás a pajtásának, a virradattal ballagva a nehéz munkába, az úri életről füst álmokat”.⁴ Sokak meggyőződése, hogy valóságos aranybánya ez a város, csupán fel kell fedezni dús ereit, és ki kell aknázni. Mindehhez semmi más nem kell, csak fantázia, csavaros észjárás és gátlástalanság. Krúdy társadalomrajza szerint ezek az érvényesülés legfőbb feltételei kora Budapestjén. „Ha egy kis tőkéje volna az embernek – idézi az általános vélekedést az író –, akkor belefoghatna tán valamibe. Például a börzén próbálna meg: részvényeket vásárolna, és megvárná, amikor emelkednek a részvények árai, és akkor jó nyereséggel túlalna a részvényeken.”⁵ Krúdy karrier-regényének hétpróbás gazember, szélhámos, börzespekuláns hősei e recept szerint egy fiktív aranybánya finanszírozására próbálják rávenni mit sem sejtő áldozataikat. Ez a klasszikus realista művek szemléletmódját idéző korrajz – az öreg Valter például, aki a szabadságharc idején a hadsereg szállítójaként gazdagodott meg, a *Goriot apó* címszereplőjét idézi – félreérthetetlen látéletet tár az olvasó elé: a korrupció, mint az áttételes rákos daganat, egyre burjánzik, és már csaknem az egész társadalmat megfertőzte. (Lux Terka néhány évvel később ezt úgy fogalmazta meg, hogy Budapest „a bukott egzisztenci-

³ Krúdy Gyula: *Az aranybánya*. Bp., 1960. 13. S. a. r.: Barta András. *A kiemelés tőlem*. S. G.

⁴ Uo.

⁵ Uo. 15.

ák ígéretföldje”.⁶) A Krúdy tükrében látottakat hitelesíti, hogy a korabeli hírlapok szerint az efféle panamák mindennaposak Budapesten.

Talán a regény visszhangtalanságával is magyarázható, hogy Krúdy egy időre felhagy a megkezdett Budapest-portré folytatásával. Ebben minden bizonnyal az is szerepet játszik, hogy nem találja helyét a fővárosban; anyagi gondokkal küszködik és tönkrement házassága emlékei nyomasztják. A gyötrő valóság előli menekülés üdítő órái lehetnek azok, amelyeken századunk első évtizedének „mikszáthos” korszakában a nyírségi, felvidéki és középkori zsoldos-történeteken gondolkodott. Krúdy barátja, Cholnoky Viktor hasonlóképpen cselekedett, amikor a ferencvárosi lepusztult bérházak egyikében, a plafont bámulva egzotikus kalandokon, vagy szülővárosa, Veszprém rejtelmén merengett.

1908-tól aztán egyre-másra bukkannak fel Krúdy írásaiban a későbbiekből jól ismert különös fővárosi figurák. Helyi jellegzetességek, akik fölött eljárt az idő. Egy lassan megváltozó világ múltra emlékeztető, élő kövületei. Mint Gamauf Jeromos, aki éjjelente unalmában a háztetőkön kóborolt (*Régi pesti történet*. 1908.), vagy Hollós doktor, a múzeumi segédőr, aki nem kívánta, hogy szerelme tudomást vegyen róla. (*Ábrándok*. 1908.)

Ez időtől kezdve Krúdy figyelme ismét a főváros felé fordult. Tíz esztendő alatt maga is budapestivé vált; másodszor is felfedezte magának a várost. Évtizednyi hányattatás után megint azzal szembesült – amire a múlt század utolsó éveiben egyszer már rácsodálkozott –, hogy a könyvekből és hallomásból ismert város időközben milliós metropolisszá fejlődött. Akkor, *Az aranybánya* első oldalán az írta, hogy „ósvi a húsz év előtti ember, ósvi a ma született csecsemőhöz képest a tegnap megszületett. Aki átalussza a mai napot – ki tudja, nem dörzsöli-e csudálkozva szemét, ha holnap felébred? A tegnappal elmerült egy egész ismerős, nagy világ, és helyébe új támadt, mintha álom volna ez”.⁷ Rip van Winkle érezhetett hasonlót.

Krúdy a kilencszázas évek végén immár fokozottan éli át mindezt. Képzletben hiába menekül a Nyírségbe vagy a Felvidékre, valójában Budapesten él, és így annak változásai fölött nem tud szemet hunyni. Az évtized végétől, már nem is akar. Nincs más választása. A Krúdy-féle „én Budapestem” első figyelemre méltó hajtásai – mint láttuk, a

⁶ Lux Terka: *Budapest*. Bp., 1908. 128.

⁷ Krúdy Gyula: *Az aranybánya*. Bp., 1960. 7. S. a. r.: Barta András.

gyökerek a századforduló éveiben keresendők – ezekben az esztendőben tűnnek fel a fővárosi lapok hasábjain. Ekkoriban válik általánossá Budapest-szemléletében a *nostalgia*, a vágy egy lassan eltűnő, jobbnak érzett világ után. Mintha dokumentálná, mintha emléket akarna állítani neki, hogy ne felejtődhessen el. Úgy látja, hogy ennek a világnak valamikor, nem is oly régen, még léteznie kellett, hiszen élnek még „korszerűtlen” emberek, akik azokra az időkre emlékeztek. Ahogy egyre jobban megismeri a fővárost, ahogy nő a különbség a mindenkori jelen kiábrándító valósága és az ifjúság emlékei között, a régi Budapest, illetve a jelen múltat idéző városrészei egyre inkább azt a szerepet töltik be, mint az előző években a Nyírség és a Felvidék. Krúdy Gyula budapesti történeteinek legfőbb jellegzetességei ekkor körvonalazódnak: valóságosak a díszletek, az emberek és gyakran valóságosak a leírt események is. Mindezek azonban – sajátságos Krúdy-recept szerint – keverve jelennek meg az olvasók előtt. Az író-publicista Krúdy Gyula mindig azt ragadja meg a letűnt világ rekvizitumai közül, ami hangulatának leginkább megfelel. Nem a történetíró objektivitásával figyeli az eseményeket, még csak nem is az emlékiratain dolgozik. Inkább „önéletrész”, amit Krúdy csinál, amelynek a szubjektivitás eredendő műfaji feltétele.

Krúdy figyelme mind gyakrabban fordul Budapestre felé, amikor íróasztalához ül. Egyre többször hangoztatja, hogy a dzsungelszerű Budapesten furcsa dolgok történtek egykor, és történnek a jelenben is. A Pesttől – miként írja: még Kamcsatkánál is messzebb lévő – Buda szinte egzotikus vidéknek tűnik írásai alapján, ahol a régi világ konzerválódott nyomai még fellelhetők. Csak tudni kell, hogy hol keresse az érdeklődő. „Néhány esztendő előtt egy nyáron elhatároztam, hogy nem távozom el messzire a fővárostól, és valahol a közelben keresek alkalmas nyári lakást. Hosszas megfontolás után abban állapodtam meg, hogy Budára költözöm a nyári hónapokra, mert hiszen akkor legközelebb leszek Pesthez. Képzeletemben feltűnedeztek a zezzugos, régi utcácskák, amelyek levendulaszagúak, a harmonikaszótól hangos kiskocsmák és a holdsugaras nyári éjjelek, amelyek ifjúkoromban szívdobogással és nyári színésznővel voltak összefüggésben. Vajon Bazsalikom Jolánka énekel-e még a Rip van Winkle-ben a színkörben, és a Kapás-csárdában a szép halásznő főzi-e a halat? Aztán azok a régi házak a Tabánban, amelyeknek zsenillia függönyös ablakai mögött varrógép pörgött, de néha meglebbent a függöny, és a varrógép akkor elhallgatott: a függöny szegletében szemérmatosan tűnt fel egy-egy

kék vagy barna szempár... Amelyre másnap, harmadnap vagy talán még később is vissza-visszagondoltam.” (Az *utolsó magyar író*. 1909.)

E tárcsa – és különösen Jean Robert Planquette népszerű operettjének címe – minduntalan Az *aranybánya* fentiekben idézett bevezető gondolatait juttatja eszembe. Rip van Winkle sokszor emlegetett irodalmi alak a századelőn; Irving Washington 1819-ben megjelent elbeszéléskötetének hőse, aki egy emberöltőn át tartó álom után tér vissza az életbe. Rip idővel a megváltozott viszonyok között helyét nem lelő ember jelképe lett. Krúdy a kilencszázas évek végétől egyre inkább azonosul vele. Mind gyakrabban emlegeti írásaiban, különösen azokban, amelyekben a régi Budapest értékeinek pusztulása miatt kesereg. „A régi pesti Belváros az utolsó húsz esztendőben annyira megváltozott – új utcák, házak, terek jelentkeztek a régiak helyén –, hogy az öreg pesti polgár, aki gyermek- és ifjúkorát a Belvárosban töltötte, sőt, onnan el sem mozdult öregségére, ha véletlenül néhány évig távol volt születési helyétől, nem tudna eligazodni a legközelebbi utcasaroknál. Húsz-harminc esztendő alatt akkorát változott a város, hogy a belvárosi Rip van Winkle ijedten menekülne vissza a hegyek közé, ha régi otthonát, régi kapuját keresné. A százhusz év előtti régi Pestről pedig legfeljebb a levéltáros ládák beszélnek. Olyan ember manapság már nincs az élők közt, aki az árvíz előtti Pestből megismerné a téglákat” – mereng el Krúdy Gyula *A magyar jakobinusok*ban, mely 1910-ben eredendően *A mécses elalszik* címmel jelent meg.⁸

Az évtized végétől szembetűnő gyakorisággal vallja magát fővárosinak; úgy tűnik, végképp elszakadt a vidéktől. Éppen úgy budapestivé válik, mint a múlt század hetvenes éveire az *Őszikék* költője. A Nyírség és a Felvidék ezentúl hasonló szerepet tölt be az író életében, mint Arany Jánoséban Szalonta és Nagykőrös környéke.

Krúdy Gyula több mint egy évtized alatt alaposan megismerte a fővárost, immár maga is tanúja rohamos fejlődésének. „Sokan vannak Pesten olyan emberek – állapítja meg *A régi Magyarországból* című írásában –, akik már tovább is jártak Cinkotánál, alaposan megnézegették a külföld nagyvárosait, és csak a legzöldebbek közöttük vallják azt, hogy Pest még mindig kisváros volna. Pest egyszerre nagyváros lett, még akkor is, ha az ember Londonban töltötte a nyarat, vagy Párizsban mászkált az utcákon. Nem kell készpénznek venni azoknak a

⁸ Krúdy Gyula: *A magyar jakobinusok*. In: Krúdy Gyula: *Palotai álmok*. Bp., 1976. 52. S. a. r.: Barta András.

többnyire fiatalembereknek a rajongását a párizsi boulevard-ok után, akik gunyorkás mosollyal bámulnak bele a déli Kossuth utcába. [...] Pest ma már nagy város, az utolsó tíz vagy talán csak az utolsó öt esztendőben fejlődött-e azzá: azt nehéz nekünk megítélni, akik benne lakunk. Az új paloták a mi szemünkben csak egy napig újak, természetesnek látjuk, hogy a város felnövekedett, mint az ifjúságából férfikorába lépő ember. Amint gyermekkori barátainkról nehezen hisszük el, hogy valaha deresedő fej helyett más főt hordtak a vállukon, ilyenformán nem tudjuk már elképzelni azt sem, hogy Pest valamikor, tíz-tizenöt esztendő előtt kisváros lehetett, ahol megbámulni illett a jenki kerek szalmakalapját.” Figyelemre méltó, hogy Krúdy 1910-ben milyen szeretettel beszél Budapestről, szinte a lokálpatrióta hangján.

Az efféle megnyilvánulások szépirodalmi munkáiban is sokasodnak. A következő esztendőből Buda mind gyakoribb színhelye a Szindbád-történeteknek, amelyeknek akár summája is lehetne Balázs Dezső 1905-ben írt költeménye:

„A bástyasétányon a padra írtam:
Jogász vagyok s a lelkem csupa dal
És este a vén Tabánba besírtam:
Miért szomorú, aki fiatal?

A pesti ember vágyik át Budára:
Hűvösvölgy, Zugliget, Margitsziget –
A lelke-vére hajtja föl a Várba
És otthagyt mindig egy darab szívet.”⁹

Krúdy Szindbádját hol „egy szoknyafodrocska csalogatta” Budára (*Szindbád útja a halálnál*. 1911.), hol meg a vágy, hogy „megkísérli H. Galamb Irmát ismét meghódítani, és átvenni azt a csókot, amelyhez joga volt a múltból”. (*A régi hang*. 1911.) A jobb parti városrész, girbe-gurba utcáival, ódon házaival, hangulatos kocsmáival máskor pedig mintha a menedéket jelentené Szindbád számára, a „Bakony”-t, ahol el lehet bújni Pest nyüzsgése elől, ahová Majmunkával lehet kirándulni. „Mire kitavaszkodik - olvasható a *Szindbád álma* című novellában -, egy szép, napfényes délután elemőzsiát pakolunk kosár-

⁹ Balázs Dezső: *Buda*. In: *Budapest Antológia*. Bp., é. n. 32. Szerk.: Rubinyi Mózes és Szoboszlai Ferenc.

ba, és a budai hegyek közé megyünk. Lóvasúttal megyünk át a Dunán, és a híd majd zörög, dübörög. A kocsis túlköl, és egy vidéki házaspár ül velünk szemben, akik mindig azt kérdezik, hogy messze van még a Császárfürdő? A lovacsákák futnak, és a kerekék jókedvűen gurulnak a síneken. A Széna téren gyerekek labdázna, és egy földbe épített kis-kocsmában a harmonika szól. De mi nem itt szállunk le, hanem továbbmegyünk, a kocsis megint túlköl, és a vidéki házaspár a Császárfürdőről kérdezősködik. A budai hegyek felől már szagos levegő áramlik a kocsi belsejébe, és úgy ülünk egymás mellett, mint egy boldog, nagyon boldog házaspár.”¹⁰

A következő esztendőben Krúdy jellegzetes figurákkal népesíti be írásaiban Budapestet. Általános vélemény szerint többségüket létező alakokról mintázta az író. Olyan emberekről, akikkel éjszakázásai során találkozott, és olyan már nem élő, legendásokról, akiket az előzőek még ismertek. Előbb Petőfi Zoltánról ír történeteket, aztán Szemere Miklósról, aki Alvinczy Eduárdként jelenik meg novelláiban és regényeiben. De feltűnik az alkoholista Csurlí úr is, és Lujza, aki „fiatal éveiben szentkép volt a fővárosban”, Kamill, aki a temetőben találkozik szerelmeivel, az Aranykéz utcai bakter, aki elszokott az alvástól, mert annak idején ő kísérette haza Vörösmartyt a Csigából, Nagybotos Viola, a nők bálványa, Visztula Bella, aki „egykor olyan járvány volt a fővárosban, mint a himlő”, meg Janicsek úr, a műkincs-gyűjtő. Mint egy élő panoptikum. Krúdy ekként akarja láttatni novelláiban a jelen és a régmúlt Budapestjének tipikus embereit. Vonzódik ezekhez a különös alakokhoz, főként azokhoz, akik a régi Budapestre emlékeztetik. De hát – mint néhány esztendő múltán majd öntudatosan megjegyzi – a pestiek „szeretik a furcsa, rejtelmes embereket”. (Vozáry. 1916.)

Az első Szindbád-regény, a *Francia kastély* 1912-ben jelent meg. Előbb a Felvidéken játszódik a történet, majd a hajós Budapestre utazik egy színésznővel. Ott aztán „Georgina és Szindbád bejárták mindazon helyeket, ahol a szerelmesek Pesten és Budán elbújni szoktak”. Szindbád nagyon jól ismeri ezeket – mondja az elbeszélő –, hiszen „fiatalember korában sokat mászkált Budán. Amíg a pesti ember szerelmes, száz eset közül kilencven esetben Budát keresi föl szerelmi életének helyes lebonyolításához. Buda a pesti szerelmesek búvóhe-

¹⁰ Krúdy Gyula: *Szindbád álma*. In: Krúdy Gyula: *Az álombeli lovag*. Bp., 1978. 476-477. S. a. r.: Barta András.

lye. Az ottani kis cukrászdák, apró, furcsa kávéházak, rejtett kocsmák halaikkal és görbe-gurba utcák ócska házaikkal, úgy látszik, mind atyafiságot tartanak a szerelemmel. A budai korzó gesztenyefái alatt hány dermedt szív dobogott már melegen, és a padokon leülni szerelmes szívvel és hölgygel, bizony nem utolsó mulatság”.¹¹ Georgina, Szindbád sajnálatára, nincs egyedül; állandó kísérője, az öregasszony szerint „pénz nélkül nem ér semmit a fővárosi élet”.¹²

Pénz és szerelem. E kettő szétbogozhatatlan összefonódása fontos szerepet játszik Krúdy Gyula talán legismertebb Budapest-regényében is. A *vörös postakocsi* egy megcsömörlött, rosszkedvű ember munkája. Krúdy házassága 1913-ra már végképp tönkrement. Szállodákban – a Meteorban, később az Astoriában – lakik, anyagi gondjai vannak. Nyilván mindezek meghatározó szerepet játszhattak abban, hogy a regényben annyi számító nő szerepel, akik örömmel adják magukat az „élet királyá”-nak, a dúsgazdag Alvinczy Eduárdnak, míg a szegény, reménytelenül szerelmes Rezeda Kázmér öngyilkosságot kísérel meg. Krúdy azt írja a bevezetőben, hogy *A vörös postakocsi* története „abban a nagyvárosban játszódik, ahol szeretni és dalolni csupán az alantas néposztályban szokás. A szerelem, amelyben egykor Petrarca zengett, városunkban nem szokásos. A kis garniszállodák, kapu alatti szobák és találkás házak körülbelül lebonyolítják a szerelmi forgalmat a városban, azonkívül meglepetésnek számít minden egyéb szerelmi jelenség. »Csodálom, hogyan nőülhetnek meg a férfiak, mikor én vagyok az egyetlen tisztességes nő Budapesten« – mondotta egyszer éjszakai kihallgatáson egy még elég csinos és kíváncsú, de a szerelemtől visszavonult asszonyság, akinek éppen az volt a mestersége, hogy szerelmet vessen és arasson. Budapesten úgy nézett végig, mint a birtokán”.¹³

A bevezetőben Le Sage regényét, *A sánta ördögöt* is említi az író. Nem véletlenül. „Hiszen, ahogy a Le Sage-regény ördöge emeli fel a házak tetőit, hogy meztelenül táruljanak fel a rejtőzködő életek, úgy akarja Krúdy elénk tárni a pesti ember-vásár láthatatlan képeit is – állapítja meg Czére Béla. – A pesti vásár forgatagában meztelenre

¹¹ Krúdy Gyula: *Francia kastély*. In: Krúdy Gyula: *Palotai álmok*. Bp., 1976. 148. S. a. r.: Barta András.

¹² Uo. 150.

¹³ Krúdy Gyula: *A vörös postakocsi*. In: Krúdy Gyula: *A vörös postakocsi. Őszi utazás a vörös postakocsin*. Bp., 1956. 10. S. a. r.: Petrichevich Horváth János.

akarja vetköztetni az urakat és a hölgyeket, s a leleplezés naturalista szándékát csak erősíti a másik, ellenpontoszó érzés, amely fölött a puskinsi romantikus szerelem csillaga ragyog.”¹⁴

A regény csakugyan olvasható Budapest erkölcsi vádirataként is; A *vörös postakocsi*ban gyakran tűnnek fel a Krúdy által csodált Kóbor Tamás munkáiból ismerős megállapítások. (Elgondolkodtató, hogy a *Ki a ghetéből* és a *Hamupipőke őnagysága* című Kóbor-regények 1911-ben jelentek meg, az *Aranyhajú Rózsika* pedig a következő esztendőben.) Krúdy 1930-ban „Budapest regényírója”-nak nevezi Kóbor Tamást, aki a „város történetírója” is egyúttal. Kóbor regényei – Krúdy Gyula szerint – „ennek a városnak természetrajzát bővebben megírják, mint az utazási könyvek”, ugyanakkor bennük „Budapest életrajzát is megtalálhatják a figyelmes olvasók, inkább, mint a statisztikai könyvekben”.¹⁵

Számomra nemcsak Molnár Ferencet, de a fővárosi prostitúciót számos regénye témájául választó Kóbor Tamást is idézi A *vörös postakocsi* egyik mellékszereplője, a nihilista Bonifác BÉla következő megállapítása: „Nem megmondtam, hogy óvakodjék Pesttől? Ez nagyon romlott hely. Elcsábítják az asszonyokat. [...] Maradt volna otthon, nagyságos asszony, Pest feketére fest.”¹⁶ A főváros, mint valami óriási lámpa, vonzza-csalogatja a fényre vágyókat. „Mikor Pestre jöttünk – panaszolja az ábrándos Szilvia –, azt hittük, hogy most következik a nagyszerű, mulatságos, nagyvilági élet. Én legalább titkon mindig azt hittem, hogy valami rendkívüli dolog fog történni, ha én, a nem mindennapi, szép, tehetséges, okos és jó teremtes Pesten megtelepedem. Aztán semmi sem történik. Egyik nap múlik a másik után.”¹⁷ Amit pedig egy másik, kétes hírű nő, Estella mond, akár vádbeszéd-ként is olvasható: „A férfiak mind azért dolgoznak, lopnak, csálnak, rabolnak, kártyáznak ebben a városban, hogy a ringyóknak új tavaszi kalapjuk legyen. A férfiak a Dunába ugranak, fejbe lövöldözik magukat, börtönt viselnek a nőkért Pesten, és szegényeknek sejtelmük sincs arról, hogy az imádott hölgy Steinné konyháján lesi alkonyattal a firhang mögül, hogy felbotorkál a lépcsőkön egy részeg német, vagy egy

¹⁴ Czére Béla: *Krúdy Gyula*. Bp., 1987. 78.

¹⁵ Krúdy Gyula: *Kóbor Tamás, Budapest regényírója*. A Reggel, 1930. dec. 22. 10.

¹⁶ Krúdy Gyula: *A vörös postakocsi*. In: Krúdy Gyula: *A vörös postakocsi. Őszi utazás a vörös postakocsin*. Bp., 1956. 121. S. a. r.: Petrichevich Horváth János.

¹⁷ Uo. 142.

golyvás fiákeres, aki pénzt nyert az alagi lóversenyen, a kártyaházak krupiéi, akik még selyemharisnyára valót ajándékozhatnak... Az egész Pest egy nagy nyilvánosház”.¹⁸

Minden bizonnyal ezekre gondolhatott Krúdy, amikor a bevezetőben így kiáltott fel: „Pesti regény! Mit lehet írni Pestről? Ordinaré passzió, mint az állatkínzás”.¹⁹

Ez a pesti regény, ez a „közönséges szórakozás” Krúdy Gyula első komoly irodalmi és anyagi sikerét hozta 1913-ban. (Igaz, az utóbbiban jelentős szerepet játszott, hogy valaki elterjesztette: az akkoriban meggyilkolt Mágnás Elza történetét írta meg legújabb művében az író.) Jelentős kritikái visszhangot keltett a könyv. A bírálatok némelyike – mint például Adyé – minden elismerése mellett azt veti Krúdy szemére, hogy a kitűzött célt, vagyis, hogy olyan regényt ír, amely Budapestet tükrözi, nem sikerült maradéktalanul megvalósítania. A rendkívül erőteljes mozaikok nem állnak össze egységes képpé. Viszont Czére Bélának is igaza lehet, amikor azt állítja, hogy „a regény újszerűségét éppen a századvég Budapestjét bemutató fejezetek jelentették elsősorban. A Feld Zsigmond-féle Városligeti Színkör színésznőiről és a körülöttük rajzó újságírókról, Somossy Károly huszáruhas »hölgyregimentjéről«, az Orfeumról, ahol a legszebb táncosnő, Carola Cecília tette fel fekete harisnyás lábát a márványszotalra, a pesti lóversenyek kalandairól és előkelőségeiről, és a kor irodalmi életének jellegzetes figuráiról színes képet rajzol *A vörös postakocsi* – igaz, már-már egy dokumentumregény aprólékosságával”.²⁰

Krúdyt nem derítette jobb kedvre a siker; továbbra is keserű, amikor a fővárosról ír. A következő esztendő májusában például azt kérdezi, hogy „vajon hol vannak Pesten a tisztességes nők?” A hírlapíró Krúdy Gyula azt folytatja a *Magyarország* című lap hasábjain, amit a regényíró megkezdett. Miként nagysikerű regényében, az újságban is határozottan állítja, hogy „még mindig a legkisebb vidéki várossal versenyez Pest abban a körülményben, hogy itt mindenkit ismernek. Itt minden nőnek és férfinak megvan a különös jelzése, amelyet a fémjelző hivatal a legtöbbször teljes biztonsággal üt rá a portékára, mintha minden ember a hátán hordaná azt a bizonyos cédulát, amelyet csínytevő diákok szoktak öreg professzorok kabátjára csempészni:

¹⁸ Uo. 178. *A kiemelés tőlem.* S. G.

¹⁹ Uo. 11.

²⁰ Czére Béla i. m. 83-84.

»Vigyázat! Életveszélyes!« Azt hiszem, ez a leggyakoribb láthatatlan írás a pesti nők és férfiak hátán. Annyi elszánt és kétségbeesett egzisztencia csavarog a pesti utcán, hogy mindig csodálkozom, hogy férhetnek meg a városban a »rendes« emberek. Az információsirodákban hétszámra nem adnak ki kedvező információt, senki sem hitelképes, minden második ember szélhámos, és talán az ujjunkon összeszámlálhatjuk azokat, akiknek komoly hitelük van a városban. Soha még ilyen helytelen pénzügyi állapotok nem voltak Pesten. Senkinek sincs pénze – szinte divatja korunknak a szegénységgel való dicsekvés, a köznyomorúság fitogtatása, pedig ebben a városban mindenki nagyon szereti a pénzt. Az újkor társadalmának történetírója bizonyára majd objektívebb szemmel látja az 1914-iki májust, mint mi látjuk. Egy hosszú rothadásnak, társadalmi bomlásnak a nyilvánosságra való jövele a mostani állapot, már nem lehet tovább titkolni – szaga van”. (*Divatlevél*. 1914.)

E legutóbbiról ma már tudjuk: prófétikus kijelentésnek bizonyult. Néhány hét múlva kitört a világháború.

A világháború alatt, avagy Isten büntetése Pest-Ninive felett

Krúdy kiábrándultsága csak fokozódik a világháború alatt. „Buda-pest, a város, amely a Balkán erkölceit, Párizs desztillált romlottságát és a korzó férfilátogatóiban az ellenséges szigetország simára beretvált eleganciáját egyesítette magában egykoron, a mostani időben mintha megtalálná végre magát – írja keserűen 1914 végén. – Hazánk fővárosa és lakossága con amore mutogatja ragyavert és sebhelyes ábrázatát, eddig sohasem látott nőket és férfiakat hozott divatba, macskaléptekkel jár a jövedelemben szűkölködő metresz, és a foglalkozás nélküli fiatal férfiak ordinaré röheje kíséri a gyászruhás nőt az Erzsébet körúton – míg másfelől szomorú sebesült katonák ballagnak nagy számmal görbe pálcáikkal, és csodálkozva néznek szét a városon, hol a földkerekség legszemtelenebb férfiai és női talán még a világháborút sem veszik komolyan. [...] A pesti szemét, amely undorítóvá tette ennek a városnak a felszínét, amiért nem lehetett estve a nagykörúton végigmenni, amiért a pesti férfiak meg szokták vetni egymást, amiért ordinaré és aljas volt ennek a városnak az állandó hangulata, beszélgetése, gondolkozása és diszkántja, amiért a kávéházakban döntötték el a haza sorsát, és a hírlapíró biliárd- vagy kártyaasztal mellett növe-

kedett: a pesti szemét most kedvére végighempereg a városon. [...] Évek óta járkálok Budapesten azzal a gondolattal, hogy hová tűnnek a rendes emberek lámpagyújtáskor vagy késői délután, akik munkával szorgalommal és kötelességteljesítésben töltik nappalukat? Esténként mintha kinyitná Promontor felé a nagy szellőztetőkészüléket: a gond, a komolyság, az élet tiszteletre méltó felfogása és az emberiség szeretete elszáll Budapestről.” (*Téli bál*. 1914.)

A háború előtt évek írásai félreérthetetlenül bizonyítják, hogy Krúdy kiábrándultságának nem a háború az eredendő oka; összességében már akkor is romlottnak tartotta Budapest társadalmát, mely pénzcsörgésre járja haláltáncát. A világháború *igazolta* korábbi dühét, és csak tovább fokozta keserűségét. (Az „ordinaré” jelző mind gyakrabban bukkan fel írásaiban.) Mind jobban erősödik Krúdyban az az érzés, hogy a békebeli világgal együtt olyan értékek tűntek el, amelyekért annak idején még érdemes volt élni Budapesten. „Hajdan, a háború előtt – emlékezik ugyancsak a *Téli bál*ban –, ha nehéz borokkal volt megrakva az asztal, az ember tán még hitelt adhatott egy-két szívből jövő kacagásnak a városban, a messzi szigettengerek termékének jószagú füstkarikáin át tán lehetett úgy nézni a helybeli dolgokat, hogy itt az emberek jókedvű, szegény gyermekek, akik annak örvendeznek, hogy holnap télikabátot kapnak a jótékony előljáráságon: mostanában azonban bizony minden erőlködés hiába való Budapesten, őszintén, becsületesen, a ma született gyermek természetességével ordinaré mindenki.”

Krúdy Budapest-szemlélete ez idő tájt megváltozott; nem először azóta, hogy fővárosi lakos lett. A kilencszázas évek végétől szembe-tűnően megszaporodnak azon írásai, amelyekben a jelen értékszegénységével a milleniumi időket állítja szemben. A háború morális következményei aztán annyira bosszantják és elkeserítik, hogy egyre-másra fedezi fel a háború előtti, akkoriban persze rossznak érzett világ értékeit. „Az ember úgy van teremtvé – írja majd a háború utolsó esztendejében –, hogy a bajt akkor felejtí, ha nagyobb bajba keveredett.” (*A gyermek és a hiéna*. 1918.) Krúdy Gyula számára a jelen mindig kiábrándító, a múlt ellenben olyan elsüllyedt sziget, ahol még érdemes volt élni. Mintha háttal menne előre. A jelent ezáltal mindig múlandóságában látja, sokkal kiábrándítóbbnak, mint a mindinkább ködbe vesző, legendává váló múltat. És ez – a forradalmi hónapok kivételével – mindvégig így marad.

A háború alatt állandósul a rosszkedve. Krúdy úgy érzi, hogy a jelen Budapestje ijesztően más, mint a régmúlt időké. „Istenem – sóhajtott fel 1915 novemberében –, mily egyszerű, nemes és andalgó élvezetekből volt összerakva a régi magyarok élete! [...] A régi magyar élete szinte zökkenés nélkül múltott, múladozott. Mit tudtak ők a küzdelmes, töprengő, fejvesztett életről, ahogyan manapság múlik az élet!” (*Hídavatás.*) Amikor Bányai Elemér, azaz Zuboly, a főváros történetének mindenki által szeretett krónikása elesett a fronton, sokakhoz, például Ady Endréhez hasonlóan, Krúdy is rádöbben arra, hogy a régi, még általa is ismert legendás alakok sorban tűnnek el Budapestről. Helyettük mások, titokzatos, idegen emberek jönnek. „Este vagy nappal megyek az utcán – kesereg a háború harmadik esztendejében –, csodálkozva nézem a főváros megváltozott arculatát. Mintha mind eltűntek volna régi emberek. Új női arcok jelentkeznek a régi, megkopottak helyett. Kik lepik el oly erőszakosan a közúti alkalmatosságokat: kik nyüzsögnek az éttermekben, hotelokban, színházakban; kik foglalták el a régi pestiek helyét mindenütt a városon, a korzón és boltokban, neveltlenségben és lármában, fényűzésben és mohó élnívágásban? Csupa idegenek, ismeretlenek, akik valamely rejtélyes ok miatt valahol útra keltek, mint a sáskák, és sűrű emberrajként zümmögve útba ejtik egy napra vagy egy hétre vagy tíz esztendőre Budapestet.” Korábban – Krúdy így emlékezik a békeévekre – mindenkit ismert a fővárosban, aki csak számít. De most? „Itt senki sem tudja a másikról, honnan jött, és hová megy. Mennek, megbabonázottan vándorolnak, mintha már senki sem lelné meg helyét a háborúban. Ebben az új emberforgatagban aztán végképp nyoma veszett az utolsó pesti lumpnak.” (*A lumpokról.* 1916.)

Krúdy ebben a borongós hangulatban írta az *Aranykéz utcai szép napok* elbeszéléseit a háború első két esztendejében. Azokban a „rég, szép időkben” játszódnak ezek a történetek, amelyekben cseppet sem volt könnyebb élni, viszont kiismerhetőbbek, és így valamivel boldogabbak voltak a jelennél. Az annak idején irodalommal foglalkozók „voltak az írók – a régiek –, manapság semmit nem tudunk. [...] Ha én leírnám, hogy én mit éltem és éreztem, és körülöttem éreztek: talán egy toronyba zárnának” – olvasható a kötet 1916 elején írt, kiábrándultságot sugalló *Előhangjában*.²¹ Ezen elbeszélések Budapest-

²¹ Krúdy Gyula: *Aranykéz utcai szép napok*. In: Krúdy Gyula: *Szerenád*. Bp., 1979. 423-424. S. a. r.: Barta András.

szemlélete talán *A kalandos öregúr* indításával érzékeltethető legjobban: „Elkövetkezik az idő, midőn csodálkozunk azon, hogy egykor mily bolondok, boldogok voltunk, hogy szeretni tudtunk, hogy kedvünk volt az élethez... Ah, hisz az a legcsodálatosabb, hogy élünk! Midőn már minden elmúltott mellőlünk, ami egykor kellemes, drága, tüneményes volt. Elmúlt a szerelem, az ifjúság, a túlcsapongó fantázia és a mély, egyenletes álom. Más íze van a kenyérnek és a tengeri ráknak. A fölkelő nap más gondolatokat ébreszt bennünk, mint tíz esztendővel ezelőtt. A ritkuló fák mögött egy más hold leskelődik.”²² Abban a másik világban még éltek a legendás lumpok. Mint a nőkön élősködő Mizenkei, vagy Emléki, aki „romantikus ember volt”, és „egy régi szép korból maradt Budapesten, borzas köcsöggkalapjában és fodros ingével”.²³ Na, meg Nagybotos Viola, akinek az volt a legkedvesebb gondolata, hogy „vallást alapít a nők ellen, vagy ligát, megvédelmezésére a szegény férfiaknak”, mivel „egyszerre három kedvese hagyta el”.²⁴

Ábránd és valóság finoman ötvözőtt kettőssége jellemzi ezeket az elbeszéléseket. A megidézett múlt mögött úgy sejlik fel minduntalan a kiábrándító jelen keserősége, mint szikrázó nyári verőfényben a látóhatár gyanús tintakékje. E történetek írása idején Krúdy ismét gyakran emlegeti az évtizedes álomból ébredő, és az új világban helyét nem találó Rip van Winkle-t. Az *Aranykéz utcai szép napok* megjelenését követően a *Magyarországban* tárcát is közöl róla, amelyet azzal zár, hogy „én Rip helyében: visszamennék aludni a hegyekbe”. (*Rip*. 1916.) Ez természetesen nem volt lehetséges, de talán e vágnak is szerepe lehetett abban, hogy Krúdy 1918 őszén éppen a Margitszigetre költözött.

Aki ez idő tájt született írásai közül csupán a szépirodalmi műveit olvassa, meglepődve tapasztalhatja, hogy Krúdy milyen keveset foglalkozik kora Budapestjével. Néhány rövid utaláson kívül alig-alig bukkan fel ezekben a jelen. Az *emlékezés* válik uralkodóvá e művekben. Mintha Rip van Winkle – hogy ne kelljen tudomást vennie a kiábrándító valóságról – képzeletben abba a már nem létező világba menekülne, amelyben ősei éltek, és amelynek ifjúként még maga is részese lehetett. Ez az emlékezés azonban nem felhőtlen; a múlt tün-

²² Uo. 469.

²³ Uo. 442.

²⁴ Uo. 451.

döklő egét időről időre elsötétíti a jelen komor árnya. A régi szép időkhöz való merengés legtöbbször a veszteség érzetét is felfokozza a visszatekintőben. A Rip van Winkle-t ugyancsak emlegető, 1917-ben írt *Bukfenc* története például abban az időben játszódik, amikor „még nem volt háború, tehát gyönyörű fogatok közlekedtek, mintha csupa gazdag ember lakna a városban; az öregebb fiákeresok oly tekintélyes urak, mint manapság a bankigazgatók, a fiatal kocsisok megannyi nőhódító gavallérok, akik nem egy kiváló pesti bárónő kegyével dicsekedhetnének; magánfogatokon csak az urak jártak, akik barátnőt tartottak. Esténként olyan volt Pest, mint kis Páris vagy Bukarest. Mindenki az utcára tódult, és minden nyilvános helyiséget pazarul kivilágítottak. Világosabb volt itt az este, mint a nappal. A kereskedők és az orfeumosok a feleségük térdén is lámpást helyeztek el, hogy minél nagyobb legyen a fény, a feltűnőség. Feltartott orral mentek a gavallérok, a nők nyakig harisnyát viseltek. Ah, Pest, széplábú nők városa. [...] A Rákóczi út telve volt kétes hírű nőkkel, akik azonban oly csinosak és fiatalok voltak, hogy Berlinben hercegnők lehetnének. Az Emke kávéház körül nyársat nyelt főhadnagyok és ál-vidékiek tartottak szemlét a nők fölött. A kávéházi ablakoknál kiöltözködött légyottos lányok forgatták a képeslapokat. Mindenki csinos, érdekes és tisztaarcú volt a városban. Selyemharisnyát viseltek a gyermek-lányok, és az ősz hajú asszonyok sok műértőre akadtak. Boldog város volt ez a nőkultuszában. Remegett a férfiak pillantása, oly szépek voltak a nők; a feketék mintha mind Szevillából jöttek volna; a szőkéknél napkelet meséi bujkáltak a hajfűrtjeik között, mint a szentjánosbogarak a nyári réten”.²⁵ A leírás nyilvánvaló túlzásai a jelen sivárságát érzékeltetik a régmúlt idők gazdagságával szemben.

Sokkal nyilvánvalóbban fogalmazódik meg mindez abban a néhány elbeszélésben, amelyek a jelen Budapestjén játszódnak. Az egyiknek egy műgyűjtő, Verbénai a hőse. Verbénai „szerette Pestet, mint egy unatkozó utazó, aki néhány nap könnyű eltöltésére érkezik meg a városba, s kedves élménynél, esetleg egy tavaszi kalandnál egyebet nem akar magával vinni. Évtizedek óta nem ismerkedett meg új emberekkel, tehát nem is ismerte őket. Legfeljebb annyit tudott az új világról, hogy mostanában lármásabban, kihívóbban és tolakodóbban viselkednek az utcán az emberek, mint az azelőttiben. Nagyon

²⁵ Krúdy Gyula: *Bukfenc*. In: Krúdy Gyula: *Palotai álmok*. Bp., 1976. 343-344. S. a. r.: Barta András.

megrettent volna, ha véletlenül ismeretségre kényszerítik azok az elszánt arcú, amerikaiak vagy angolnak öltözött fiatal emberek, akik látszólag minden cél nélkül kóvályogtak a belvárosban, nőket kísérettek, ruhásboltok előtt ácsorogtak, s egymást öklelő tekintettel nézegették. [...] Nagy megkönnyebbülése volt, midőn a háború kitörésével az erőszakos fiatal emberek száma megfogyatkozott, bár véglegesen sohasem tűntek el a Váci utcából”. A házából egyre többet kimozduló Verbénai keserűen tapasztalja, hogy a háború okozta változások hogyan tüntetik el Budapest egykori értékeit. A régi embereket hiába keresi, a tolakodó újakat pedig mind jobban gyűlöli, különösen a hadimilliomosokat. Alig várja, hogy a házába zárkozhasson, ebbe a darabka ódon hajlékba, ahol egy „boldogabb világból” való festményeket nézegethet, ahol eredeti Thackeray-kiadást lapozgathat, vagy első kiadású Petőfit, ha ahhoz támad kedve. A valóság előtt azonban ő sem tud elbújni. „Amint a nyomor és nélkülözés erősebb hangokat hallatott a városban, hogy jól elzárt lakásán is meg lehetett hallani, Verbénai elhatározta, hogy többet forgolódik az utcákon, hadd lássa saját szemével Isten büntetését Pest-Ninive felett.” Kezdeti kárörömét azonban rövidesen a félelem váltja fel az emberek viselkedése láttán. Úgy érzi, ha a múltból minden eltűnik, neki, aki része annak, szintén pusztulnia kell. Verbénai azonban élni akar, ezért a változások okozójának, a háborúnak a végét kezdi várni egyre türelmetlenebbül. Tehetetlennek érzi magát. Aztán egy nap, amikor azért nem tudja felakasztani a falra a padlásról lehozott régi képeket, mert már szöveget sem kapni Budapesten, döntő elhatározásra szánja el magát. „Egy terv motozott már régen a fejében, amelytől a mai napig idegenkedett. Tudta, hogy a műtárgyak, képek ára hallatlan mértékben emelkedett a háború alatt. Eladja a képeit borsos áron a hadimilliomosoknak. És a befolyó pénzen – békét vesz. Hadikölcsönt jegyez, a háborúnak adja vagyonát – a háború ellen.”²⁶

Ebben az 1917-ben született elbeszélésben – mely a legszebb Krúdy-írások egyike – tehát egy korszerűtlen, múlt után vágyakozó öregember veszi fel a küzdelmet a jelennel, a jövő érdekében. Kétségbeesett elhatározása egyszerre hősies, komikus és szánalomra méltó. Úgy érzi, még vannak lehetőségei, még élni akar. Ezért inkább megalkuszik a jelennel, csakhogy a múltért cserében a jövőt biztosíthassa

²⁶ Krúdy Gyula: *Verbénai, vagy egy pesti polgár megtérése*. In: Krúdy Gyula: *Telihold*. Bp., 1981. 131-139. S. a. r.: Barta András.

magának és – a magyar fővárosnak. Jelképes, hogy a modern Budapest egy *korszerűtlen* ember akarja megmenteni az elbeszélésben. Hogy e téma mennyire foglalkoztatta az író, a már emlegetett *Bukfenc* című regény is jelzi, melynek egyik hőse – egy „boldogtalan úriember” – Don Kihóte néven mutatkozik be.

A kortársai szemében ugyancsak Don Quijote-szerű alaknak tetsző Krúdy Gyula ez idő tájt született szépirodalmi művei között tehát kevés a jelen Budapestjével foglalkozó írás, és csupán elvétve akad olyan jelkép-értékű alkotás, mint Verbénai története. Az író-Krúdy inkább a múltban keres látomásos-írái regényeinek színhelyet, legyen az a Nyírség, a Felvidék vagy főváros. A hírlapíró azonban élénken reagál mindenre, ami kora Magyarországon történik. Ha menekül is, amikor regényeinek és elbeszéléseinek történeteinek töri a fejét, ha álmodról, vágyakról és kényszerképzetetről is van bennük szó, a józan realista objektivitásával szólal meg újságcikkeiben. Figyelme középpontjában természetesen Budapest áll. „Egy marék hamu sem maradt a háború előtti életünkből – írja ekkoriban –, mindenünk semmivé lett, amit eddig vagyonnak és értéknek hittünk.” (*Baljóslatú nap a kalendáriomban*. 1917.) „Amint nem tudtuk abban az emlékezetes augusztusban a jövőndőt – hisz felakasztottuk volna inkább magunkat, mint e kort átéljük –, úgy áll előttünk a holnap saisi fátylán.” (*Tíz napig vakáció*. 1917.) Minden bizonnyal az író Krúdy Gyula témaválasztását és ábrázolásmódját is magyarázza, amit a hírlapíró mond: „Néhanapján úgy látom az életet, mint valami régi utazás elfelejtett, olykor visszatérő emlékét.” (*Tilos*. 1918.)

E kifordult világban az emberek is kivetkőztek önmagukból. A hétp próbás gazember lett az ideál a „tehetségtelen” Budapesten, ahol „annak van igaza, akinek pénze van, még ha tömlöcben ült is érte. A rongyos katonának nincs pénze, ellenben a betörő, amíg le nem fűlelik, jó pasas lehet a városban”. (*Mack Benno, a gentleman betörő*. 1917.) Elszomorító – kesereg Krúdy –, hogy mindinkább az olyan, mozivászaronról ismert alakok a fővárosi ifjúság példaképei, mint az akkoriban rendőrkézre került berlini bűnöző, akinek „több lakása és szeretője volt, idősebb, gazdag nőket rabolt ki, akik sohasem csaptak lármát, amikor a hálószobájukba lépett, ha Isten is élteti, Vajda László majd megírja filmre a történetét, és Csontos Gyula eljátssza valamely dán álnév alatt”. (Mindez igazolja Kőhádi Zsolt azon feltételezéseit, amelyek szerint a tizes évek magyar némafilmjeire mindenekelőtt a Nordisk rendezőinek munkái gyakorolták a legnagyobb hatást, illetve,

hogy „valószínűleg a némafilm indította el hazánkban is a negatív szerepek diadalútját”.²⁷⁾

Ebben az időben a „tehetségtelen” jelzőt ugyanolyan előszeretettel használja a neki nem tetsző fővárosi jelenségeket bíráló Krúdy, mint a háború előtti években az „ordináré”-t. Leginkább az emberek magukba zárkózása bántja. „Ez a korszak szülte a lezárt ajkú, befelé fordított tekintetű, fal mellett osonó és négy fal között tépelődő magányosokat – kesereg a *Magyarország* egyik tárcájában. – Csak egy közömbös tekintetet kell vetni a városra, hogy észrevegyük, mennyien hiányzanak a régi baráti arcok közül, amelyekkel azelőtt sem igen társalogtunk, csak megszoktuk, s messziről megszerettük őket. Hová lett sok kedves nő, bizalomgerjesztő férfi, pesti figura, akit úgy ismertünk, mint a régi Pesten a belvárosi patríciusokat? A házak némák, a függönyök leeresztve, a lakócédulákon ismeretlen bevándoroltak nevei.” (*A magányosok*. 1918.)

Nincs ember, Krúdy szerint, aki megakadályozhatná Pest-Ninive pusztulását. „Pest nem úszta meg a háborút a rettenet ösmerése nélkül – írja a spanyolnátha kapcsán. – Pest nem maradhatott meg kivételesnek az emberi szörnyűségben, amely Európa valamennyi nagyvárosát a földre sújtotta. Pest megingott az öröm mezein, a farsangnak vége lett, az életteljes, villanó, pazarló kedv, amely négy esztendeig csodálatos széppé tette itt a nőket, undorítóvá a férfiakat: vándorszínész módjára megszökött a városból. [...] Eszünkbe sem jutott, hogy a város nagyarányú életmódját, szökökút módjára emelkedő kedvét, túlszűfoltságát, fulladásig megtelt örömeit bármi is megállíthatná. Az élet örökké tart, és a szerencse szolgál, mint engedelmes pudli. A vonatok megszakadásig hozzák a gazdag vidékieket a fővárosba, a hotelben kezét kell csókolni a portásnak, a színházjegyért majdnem hogy női erény jár, az ócska cipőért és a viseletes ruháért marakodnak a kereskedők, a felpuffadásig megtelnek a leánykereskedők és mulatóhelygazdák, az emberi örjöngés nem ismer határt az élvezet-hajszában, kocsin rohan az öröm, s a gyalogjárónak nincs igaza...” (*Beteg város*. 1918.)²⁸⁾

²⁷ Kőhádi Zsolt: *Tovamozduló ember tovamozduló világban*. (A magyar némafilm 1896-1931 között.) Bp., 1996. 75.

²⁸ Ez idő tájt, 1918-ban jelent meg Kozma Nándor *Hadimilliomosok*. (*Karrierék a háború aranyhegyén*) című könyve, mely a hatalmas hadivagyonok felhalmozásának legkirívóbb eseteit veszi számba.

Krúdy jóslata, melyet alig néhány nappal az őszirózsás forradalom előtt írt – csakúgy, mint a világháborút megelőzően –, ezúttal is bekövetkezett. A fentiek alapján érthető, hogy miért üdvözölte a forradalmat, és miért látta Károlyi Mihályban a megmentőt. Érthető, de még így is szokatlan azon tárcáinak a hangneme, amelyeket az elkövetkező fél esztendőben megjelentetett. Szokatlan, mert – *reménykedő*. A múltba néző, a jelen sivársága miatt folyton kesergő Krúdy először bizakodó csaknem húsz év óta. (Mint Verbénai lett volna, ha kiderül, hogy sikerült megvennie a békét.) A többséghez hasonlóan Krúdynam is elege van a háborúból, a pusztulásból, a reménytelenségből. És elege Budapestből, mely önmaga paródiája, mint egy romlatlan bakfist alakító, kifestett-parókás, kiégett, vén kokott. Ideje már megválni tőle, nem kár érte, szenvedéseiről saját maga tehet. Nincs miért sajnálni. Krúdy – aki nem is oly régen még amiatt panaszkodott, hogy „a gyalogjárónak nincs igaza” – mindezt legkifejezőbben *A gyalogúton* című cikkében fogalmazta meg a *Magyarország* hasábjain 1919 áprilisában. „Mit sajnáljak a tegnapi életemből?” – ezzel az ekkoriban tipikus Krúdy-kérdéssel kezdődik a tárcá. A válasz ezúttal az, hogy: semmit. Minden, ami volt, még a régi főváros is, egy elmúlt, zürzavaros időszak lomtárba való rekvizituma. „Miért sajnálnám a tegnapi Pestet – kérdezi írása végén a szerző –, a zsebmetsző, sajtuszagú, ocsmány Pestet, minden érdemes fiához perfid, bűneiben a kivégzésre megérett régi Magyarországot – amikor csak amolyan mostohagyermek voltam itt?”

Krúdy Gyula 1919 tavaszán az életre szavaz, vagyis bízik a jövőben: *reménykedik*. Érthető, már csak azért is, mert magánéletében ugyancsak biztató változások történtek. Ismét ifjú férj, második felesége gyermeket vár. Kislánya születése idején írja egyik legszebb regényét, az *Asszonyosságok díját*, melyben Krúdy „a látomásos-lírai szerkezetet ötvözi a realista kompozícióval”.²⁹ Hőse, egy régi világból való temetésrendező – akinek eddig többnyire csak halottakkal volt dolga – elindul az Életbe hasonmása, az Álom hívását követve. Útja a megesett fiatal lányig, illetve a szüléskor meghalt anya gyermekéig, a pokoljáráshoz hasonló. A több szálon futó, idősíkokat váltogató regényben haláltáncszerűen kerengnek egymás körül a szereplők Budapesten. A főváros a prostitúció melegágya – ezt a Kóbor Tamást meszterének tekintő Krúdy már *A vörös postakocsiban* is hangoztatta, és

²⁹ Czére Béla i. m. 155.

azóta számtalanszor. „Szemét és drágakő, rongy és bíbor hentergett a pesti utcán – olvasható, mint egy vádirat az *Asszonyások díjában* –, hintójában királynő módján ült a kokott, a háztulajdonosné terpeszkedett a batár parázna párnáin, míg a heptikás varróleány, setét szobáknak elátkozott ifjú mosónője, lépcsőházban született, kutyaólak lakói, cselédek, munkásnők, szerencsétlen rongyosok magzatokat hordtak szívük alatt, akikről senki sem tudhatta előre, hogy püspökök vagy rablógyilkosok lesznek egykor. Olcsó esti órák Pesten! Vajúdik a hamu szemű gond, az ütőér lüktetésével ömlő szerelemföltés, a megaláztatás kis házikóiba, a magányba búvik, a harag és a gyűlölet párolog, mint a nyers hús, a megbántás fogát szívja, és a bosszú hullákból piramisokat állít a képzelet vásznán. Míg a cédaság átlátszó szoknyában jár-kel, és térdeit vígan mutogatja.”³⁰

Ez a ráolvasásszerű rész csupán néhány kiragadott mondat abból a vízióhoz hasonló zsúfolt-füledt leírásból, amelyben az elbeszélő azt kívánja érzékeltetni, hogy az Életbe induló temetésrendező mit látott Budapestből a hullaháztól a prostituáltak utcájáig, ahol ismételten felakasztotta magát valaki. Ez az a világ, amelyet a regény írása idején Krúdy Gyula pusztulásra érettnak érzett.

Míg a tisztes temetésrendező a lovas kocsi bakján ülve, mintegy *felülről* nézve tekint szét a karneváli forgatagon, addig a megesett lány – az *Asszonyások díjának* hösnője – a mentőkocsiban fekve, *alulról* szemléli ugyanazt a bordélytól a kórházig vezető úton: „A mentőkocsi ablakából hallani egyet-mást a városi élet zajgásából. Aki jól ismeri a fővárost, az a mentőkocsiban fekve is körülbelül megítélheti, hogy mely részében Pestnek gurulnak vele a kerekek. Ívlámpák fehérlenek, a kerekek fakockákon táncolnak, csevegés, láрма, rikoltás hangzik, mint a majmok szigetén: ez az Andrássy út este. Automobil zúg, és oly kihívó hangot ad, mint akár ízléstelen tulajdonosa. Bukdácsol az omnibusz, mint Paul de Kock regényeiben, s ugyanazok a vidám masamódkisasszonyok, bolti lányok, kereskedősegedek utaznak rajta a liget irányába, akiknek vászonszoknyájáról, tréfairól, elmésségéről, szeretkezéséről annyi könyvet írt a pajkos regényíró. Tarkabarka emberek olyan hetykén üldögélnek a vágató bérkocsiban, mintha csak az volna a szórakozásuk, hogy lenézzék a gyalogjárókat. A régi Andrássy út iparlovagjai, kokottjai megöregedve és göthösen üldögélnek a pa-

³⁰ Krúdy Gyula: *Asszonyások díja*. In: Krúdy Gyula: *Pesti nőrabló*. Bp., 1978. 366. S. a. r.: Barta András.

dokon, és gondolkoznak azon, hogy milyen más volt minden az Andrássy úton az ő idejükben.”³¹ A mentőkocsi végigszáguld az Üllői úton egészen a Bakáts téri kórházig. Ott aztán Natália meghal a szülőágyon, az újszülött kislányt pedig az önmagára és életcéljára találó temetésrendező fogadja örökbe.³²

Krúdy – ha nem is optimista, de – reménykedik.

Nem sokáig.

*A világháború után, avagy ez a szíves város egyszerre
olyan szívtelen lett*

Krúdy Gyula 1919 őszétől a margitszigeti magányban keres menedéket. Az új esztendőig viszonylag keveset publikál. Csalódott, kiábrándult és reménytelen, nehezen viseli a személyét ért támadásokat.

A következő évtől aztán fokozatosan visszatér a közéletbe. A hírlapokban közölt írásaiban éppen olyan keserűen nyilatkozik Budapestről, mint korábban, a háború éveitől. 1920 májusában tárcát jelentet meg a *Magyarországban* a kocsikról, amelyek „a legjobban mutatják, mily siralomra méltó öreg koldusok lettünk a boldog múlt század óta. A pesti fiáker, amely híresség dolgában már megközelítette bécsi kollégáját: úgy zörög, ingadozik, farol, mintha csontvázakat szállítana egyik temetőből a másikba, amely csontvázaknak többé semmi sem fáj. Temetésre se jártak a régi pestiek a mai kétfogatún”.³³ (A régi kocsihoz.) Az egykori Monarchia éveinek aranykora – mely fölött közvetlenül a háború után oly megkönnyebbülten mondott gyászbeszédet –, a „boldog békeidők” magánmitológiája már formálódik Krúdy írásaiban.

A millenniumi, illetve az azt megelőző évekre már a háború idején is többnyire nosztalgiával gondolt vissza, a húszas évektől azonban egyre inkább az egész Ferenc József-i korszakot tekintette a „régis szép időknek”. Azok sem voltak hibátlan, felhőtlenül boldog évtizedei a magyar történelemnek – gondolta korábban az író –, de akkoriban még áttekinthetőbb volt az élet, mert léteztek írott meg íratlan illem-

³¹ Uo. 444.

³² Jelképes, hogy ma éppen a Bakáts tér 10. szám alatt működik a budapesti Babamentő Szolgálat.

³³ A kiemelés tőlem. S. G.

és játékszabályok. A háború éveitől azonban minden megváltozott. Ugyan „Pest sohase volt kedves város – írja Krúdy Gyula ekkoriban. – De kíváncsú, mint a vérbelű, fehérmájú menyecske, akinek csintalan-ságairól mindenki beszél, mégis boldogan kezét csókolnak a férfiak. Mindig azok szidták a legalaposabban Pestet, akik Budára még házasodni se jártak, s ha néhány napig távol voltak városuktól, gyötrelmes vágyat éreztek”. (*Nemzetgyűlési divat.* 1920.)

Krúdy rosszkedve a húszas években állandósul. Mint szinte mindig, anyagi gondjai vannak és egészségügyi problémái. Nem érzi jól magát – az általános közállapotokról, különösen a budapesti ünnep- és hétköznapiakról írt tárcái híven tükrözik mindezt. 1922 januárjában például a „koldusok országának” nevezi Magyarországot. (*Szegények naptára.*) Néhány hónappal később ennek fővárosáról ír, mely cseppet sem különbözik attól az államtól, amelynek elsőszámú nagyvárosa. Józan számvetés, az előző évtized hidegfeju áttekintése e *Bús szemek városa* című tárcá, mely Krúdy hírlapokba ez idő tájt küldött írásainak jellegzetes darabja. A legalább tíz esztendeje hangoztatottakat foglalja össze, amikor arra emlékezik, hogy „az egykori »magyar nábob«, Szemere Miklós egyszer azt mondta nekem, hogy nyáron is azért szeret zárt kocsin járni Budapest utcáin, mert nem állhatja az itteni tekinteteket... »A legtöbb embernek zsebmetező szeme van Pesten.« Valóban így volt az Pesten azokban az években, amelyek a háborút megelőzték. A pesti szemek szemérmetlenül mutogatták mindazon szenvedélyek állatköri jegyeit, amely szenvedélyeket pár évtized előtt titkolni volt szokás. A kapzsiság a szomjas pénztelenség, az élvezet vágya, a gyönyör hajszája, a hideg vashoz hasonló irigység, a legnagyobb aljasságra is elszánt gyűlölet úgy kikönyökölt a pestiek szeméből, mint a veres lámpás az éjszakából. Meg kell adni, hogy a háború előtt Pest nem az erkélyek alatt gitározó ábrándosak városa volt – legfeljebb a nőknek volt madridi sötét szemük –, meg kell adni, hogy egy városi sétában sok elvetemült, bűnöktől jelzett ábrázattal lehetett találkozni a főbb útvonalakon is, a tagadás órájában, zengő éjjelen pedig a próféta a kicsapongó, kéjvadász szemekben könnyen megláthatta a közelgő kaszás alakját. A háború előtti Pest szemében benne volt a hét főbűn oly félreismerhetetlenül, hogy bizonyos volt a pokolra való elkárhozás. Elbizakodott, dölyfös, mindenre elszánt, istentelen szemek városa volt Pest”.

Krúdyt leginkább az keseríti el a húszas évek elejének Budapestjén, hogy semmit sem tanult a város. Hogy a véget ért farsang utáni

másnaposságot nem a nekibuzdulás, hanem a közöny követte. Verbénai, a képeit a békéért eladó műgyűjtő nézhetett volna így végig a pusztulástól megmentett „Pest-Ninivén”, mely nem érdemelte meg az önfeláldozást. S az író kedvenc alakja, a hosszú álomból felébredő Rip van Winkle, aki inkább aludna tovább, ha már nem mehet vissza abba a cseppet sem jobb, de legalább nem ilyen reménytelen régi világba. „Néha szeretnék látni egy tekintetet a múltból – kesereg Krúdy a *Bús szemek városában* –, kihívó, megvető, fölényes pesti szemet, de hiába járom be a várost, a hídtól a hídig, az elbizakodottság legfelfebb durvasággá fajult, a régi fölény vallásgyűlöletté, a zsebmetszői alattomoság erőszakká. Ez a város elveszítette a régi szemét, amelyen át magáénak, legsajátabb tulajdonának látta az egész világot, az élet legmagasabb bölcsességét, a vakmerő trapézmutatványt, a róka ravaszdi gödrét, a nők esendőségét, a pénz hűtelenségét, a boldogulás titkát.”

Krúdy Gyula életében, írásai alapján, 1922 volt a Reménytelenség Éve. „Ha majd egyszer írni lehet a mai korszakról – írja azon év karácsonya után a *Reggel* című lapban –, megállapítja egy kései bogarász, hogy a magyar írónak ezekben az esztendőekben volt legkopottabb a kabátja, legrongyosabb a kedve, legcsekélyebb a reménye.” (*Magyar író karácsonya*. 1922.)

A következő esztendőben cseppet sem javult Krúdy hangulata; reménytelen és bánatos. „Legkedvesebb barátunk, mindennapi regényhősünk, árnyékunk: Bánati úr tudná tán pontosan elmondani, hogy miért utáljuk a nagyszerű, mindenekfelett való, közvetlen jelen időt, a kötőre mindennapokat, és mindinkább ámulóbb lesz az arckifejezésünk, amint a távolodó múlt időkről beszélgetünk. [...] Amerre járunk, botorkálunk: a múlt idők dicséretét halljuk mindenütt.” (*A rézkrajcárhoz*. 1923.)

Krúdy reménytelen, bánatos. És magányos. Barátai közül sokan meghaltak; nem találja helyét a megváltozott Budapesten. „Már látom, hogy egyedül maradtam a városban – panasolja egy nyári kirándulásról hazatérve. – Sehol egy kéz, amelyet megfoghatnék, sehol egy szem, amelybe bizalommal nézhetnék, sehol egy hang, amely megvigasztalna. Egyedül kell megkeresnem az elidegenedett, a nyári szökevényre neheztelő utcákat, a vállatolag tekintető házzszámokat. A házmaster egy régi nadrágomban kijön a kocsihoz: Hol tetszett annyi ideig járni? Csaknem elfelejtettük a nagyságos urat.” (*Őszi életrajz*. 1923.)

Krúdy Gyula „az álomtalan emberek városának” nevezi ekkoriban Budapestet, ahol „a legelszántabb humorista sem tud megszólalni ezekben a napokban, az utolsó vicces-ember Pesten elrejtőzött, nehogy kölcsön kérjen tőle valaki”. (*Álmatlan emberek városa*. 1924.) Megfigyelései szerint „az utcákon néha olyan tévetegen járő öreg pesti polgárokat láthatni, akik Rip van Winkle módjára tévedeznek a mai Pesten, nem tudják megszokni, hogy ez a barátságos, szíves város egyszerre olyan szívtelen lett...” (*Milyen regényeket írnak az írók a mai Pestről?* 1925.)

Az évtized közepére némileg oldódik Krúdy Gyula rosszkedve, ha a reménytelenség már nem is múlik el sohasem. Anyagi helyzete átmenetileg javul. Ekkoriban inkább rezignált; kénytelen-kelletlen kezd berendezkedni az új Budapesten. Hol ismét talál olyan szépségeket, amikért érdemes élni felnőttkora hányattatásainak színhelyén, hol megbeletörödni látszik a megváltoztathatatlanba. „Nem élhetek Pest nélkül” – ezt is 1925-ben írja egyik tárcájában, egy másik kis cikkében pedig azt, hogy „mostanában, annyi esztendő után, hogy nem mert dicsérő szó elhangzani erről a városról, azt kezdem észrevenni, hogy megint csak jönnek felénk barátok, akik szeretni kezdik ezt a gyönyörű várost...”³⁴

Ez idő tájt válnak rendszeressé Krúdy publicisztikájában azok a rövidebb-hosszabb utalások és eszmefuttatások, amelyek a „boldog békeidőkkel” foglalkoznak. A háború kitörésének tizedik évfordulóján például azt írja, hogy „tovább, messzebb, mélyebbre akarunk haladni a múlt időbe, amikor még azt sem tudtuk, hogy háború is van a világon”. (*Mi, régi magyarok*. 1924.) Hogy ez a „boldog békeidők” kifejezés tulajdonképpen mit is jelent, így összegzi egyik írása legvégén: „Nem éltünk hiába! – mondják az öregebb polgárok, és akkor aztán te, csendes hallgató is rájöhetsz, hogy mit jelent Pesten az a szó: Békebeli.” (*A békebeli tavasz*. 1925.) Krúdy természetesen önmagát is ezen „öregebb polgárok” közé sorolja, akiket, bármennyire is a jelenben élnek, eszményeik a régi világhoz kötnek. „Nem viaszgyertyák kellenek a Terézvárosba – de sehová se az országba –, hanem: eszmék. Más szóval: ideálok.” (*Szent Teréz gyertyaöntői*. 1926.)

Krúdy Gyula – sokakhoz hasonlóan – ezen eszméket ekkoriban már ifjúsága letűnt világában, a „boldog békeidők” Monarchiájában találja meg. Az öregedő író vállalja mindezt – hiszen nem tehet mást:

³⁴ Krúdy Gyula: *Budapest barátai*. A Polgár, 1925. febr. 21. 5.

nincs más helyettük –, ugyanakkor komikusnak is találja, hogy éppen úgy viselkedik, mint fiatalkorában az akkori idők: „Azon veszem magam észre, hogy kezdek amolyan régi jó táblabló-formájú magyar ember lenni, aki mindenre csak egy kézlegyintéssel válaszol, ami a jelen időben történik: Ez is valami? A múlt időben történtek az igazi dolgok!” Okfejtését ebben a pénzhamisítások kapcsán írt tárcában azzal a figyelmeztetéssel zárja, hogy a régi világban, abban a „dús-gazdag, a három B-vel (borral, búzával, békességgel) megáldott országban [...] mértékletesek voltunk a pénzcsinálásban is, mint általában minden dolgunkban. Nem bomladíroztuk elérhetetlen álmokért”. (*Jenei bácsi ötforintosai*. 1926.)

Krúdyt a húszas években egyre jobban foglalkoztatja a „boldog békeidők” Monarchiája. A korszak, amikor „még érdemes volt élni”. Az ezekben az években írt publicisztikáiban mindvégig megpróbál tárgyilagos maradni; tárcáiban, mint *A rézkrajcárhoz* címűben is, nem győzi elégszer hangoztatni, hogy mennyire csodálkozik az emberek szelektív emlékezetén. Nem ringatja illúziókba magát, és olvasóit sem kívánja meggyőzni arról, hogy az egyre többet emlegetett múlt minden ízében jó volt. Nem látja értelmét a régi idők rózsaszínűre festésének; újságcikkeiben, melyekben pedig kitüntetett szerepe van az emlékezésnek, maga sem teszi ezt. Miként ekkoriban született szépirodalmi műveiben sem.

A Mit látott Vak Béla Szerelemben és Bánatban című töredékben hagyott regényét 1921-ben írta. Benne Budapest is szerepet kap, sőt, az *Előhang* tanúsága szerint „egy régi, elmúlt város emlékirata ez a könyv”. És egy most már vak emberé, aki „látott mindent, amit a városban érdemes volt szemügyre venni. Azután elveszítette szeme világát, és úgy töltötte tovább napjait”.³⁵ De mi is az, amit a vak még látott? Egy másik világot, amelyben – és ezt Krúdy határozottan állítja – semmivel sem volt könnyebb az élet, csupán valamivel boldogabb.

„Látta Ferenc Józsefet” – ezzel a mondattal kezdődik a regény. A vak látta az agg királyt és a nagyvárossá serdült Budapestet. Látta erényeit és hibáit, látta a romlottságában is gyönyörű, „kurtizánná lett, rafinált” fővárost. Ő is érezte – miként egyik útítársa kifejtette előtte –, hogy „valamely titokteljes varázsa van Budapestnek, mint azoknak a nőknek, akik nem érdemlik meg a férfiak szerelmét, és azok bolondok

³⁵ Krúdy Gyula: *Mit látott Vak Béla Szerelemben és Bánatban*. In: Krúdy Gyula: *Aranyidő*. Bp., 1978. 13. S. a. r.: Barta András.

módjára futnak utánuk. [...] Elmúlt vállának és nyakának szenteltvíz illata, Pest felnyitotta lesütött szemét, és nem elégedett meg többé mézes mogoróval, aranyfüstös dióval, diákkoszttal. Észrevette szépségét, fejlődő bájait; kibontakozott nagyvárosias gamin-természete; értékelni kezdte magát az egykori penészvirág [...] ez a nagy igényű, kokottá vált Pest”.³⁶ (E jellemzés Lux Terka 1908-ban megjelent *Budapest* című regényét idézi, amely voltaképpen a megszemélyesített és Schneider Fáninak elkeresztelt főváros prostituálódásának története.)

Ferenc József korának metropolisza még romlottságában is vonzó volt – olvasható ki félreérthetetlenül Krúdy Gyula regényéből. Ezzel szemben a jelen sivár Budapestje olyan nagyváros, ahol éjjel „folynak a könnyek a falak között, amelyeknek napvilágnál nem szabad mutatkozni”. Jelképes, hogy a vak ember azután veszítette el szeme világát, miután végérvényesen letűnt a történelem színpadáról a Ferenc József-i kor. Amikor – Krúdy szerint – már szinte látni sem érdemes. Hogy az író sohasem fejezte be regényét, ugyancsak szimbolikusan tekinthető.

Az élet elviselhetetlensége a témája az 1921-ben megjelent *Nagy kópé* című Krúdy-regénynek is. Hőse a postakocsi-regényekből jól ismert Rezeda Kázmér. „Végképp illúzióvá vált, eltűnt a regényes pesti élet, szertefoszlott a békeidők színes forgataga, a város megszűrkült a Ferenc József-i idők elmúlásával, akárcsak Rezeda haja: ezzel a hangulattal kezdődik a *Nagy kópé* története – írja Fábri Anna –, az egyetlen olyan Rezeda-regény, amely a régi világ pusztulása után játszódik.”³⁷

Az öregedő Rezeda Kázmér utolsó budapesti kalandjáról szól a regény. (A történetmondás közben az elbeszélő mintha mindvégig „Rip van Winkle dallamait” hallgatná, melyet a regény harmadik fejezetében a postások zenekara játszik egy kiosk emelvényén.) Amikor Rezeda Kázmér ismét elindul megkeresni a szerelmet, már negyed század telt el azóta, hogy a Tisza mellől a fővárosba érkezett. Azokat „a pestieket kereste mindig, akikről egy vidéki udvarház ősi bolthajtásai alatt a könyvekben és a régi újságokban olvasgatott. A múlt század gyönyörű és ábrándos Pestjét kutatta a Belváros szűk utcáiban. S boldog volt némely májusi reggelen, amikor néhány kis hangulatot velt

³⁶ Uo. 71. és 76.

³⁷ Fábri Anna: *Ciprus és jegénye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben*. Bp., 1978. 164.

lepkevadásként elfogni az ódon házak között”.³⁸ Mintha magát Krúdyt látnánk, aki 1897 tavaszán Budapestre vonatozott; e könyv akár jubileumi számvetésként is olvasható.

Rezeda Kázmér azonban csalódott. A fővárosban eltöltött évek alatt lépten-nyomon tapasztalnia kellett, hogy az a Budapest, amelyről vidéken annyit álmodozott és olvasott, már nem létezik, vagy legalábbis neki nemigen sikerül nyomára bukkannia. „Mindig úgy érezte magát, hogy megcsalták, amint az évek folyamán mind messzebb tűnt az utcákról a régi Pest. A sok kiábrándulás, az életuntság, a magányban érkező gondolatok berozsdásították lelkét, mintha végképp eltűnt volna az élet folyamának lerakódó fövénye alatt az ifjú Pest és Rezeda úr.”³⁹

A bizonyosságra vágyó Rezeda Kázmér még egyszer elindul a budapesti életbe. Amit talál: kiábrándító. „A királyság utolsó éveit élte, minden jel azt mutatta, hogy Pest a fulladásig jóllakott gyönyörrel, bűnnel, étellel és itallal. A polgárság asszonyai és leányai kilépkedtek jól elzárt házaikból, és megismerkednek a mámorító színházzal, a végképp érzékiségre alapított női divattal, a flörttel és az ingerlékenységet előidéző modern zenével. A legkülsőbb Ferencvárosból is lábszárhoz simuló szoknyában jönnek be a hentesnék, vendéglősnék a városba, míg a korzón megjelenik az első nadrágszoknya, mintha az egész évtizedet az foglalkoztatná, hogy milyen szabású legyen a nők szoknyája Pesten, a királyság utolsó éveiben. Míg végre győz a rövid szoknya (amelyben aztán a népköztársaság és a kommun hölgyei minden eddig tapasztalt változatot felülmúltak.) A »szépfiúk« gomba módra nőnek ki a pesti aszfaltból, minden héten hallani megzsarolt úriasszonyokról, akiknek hiszékenységgel elszánt fiatalemberek visszaéltek. A »szépfiúk« az alakuló új világ regényhősei, ők csábítják el az úriasszonyokat, őket pénzelik az idősebb és jómódú asszonyságok (néha több is), ők keltenek feltűnést a siófoki strandon, és ők adják meg a korzó divatját. Egy előkelő, római arcú fiatalembernek nem lehet gondja Pesten a megélhetésre. Vannak úgynevezett uzsonnázó kávéházak, ahova az úriasszonyok betérnek és ismeretséget kötnek; vannak kávéházi asztalok, ahol a szép fiatalemberek naphosszat úgy ülnek, mint a kirakati tárgyak; vannak női zsúrok, ahova a háziasszony

³⁸ Krúdy Gyula: *Nagy kópé*. In: Krúdy Gyula: *Rezeda Kázmér szép élete*. Nagy kópé. Az utolsó gavallér. Bp., 1957. 216-217. S. a. r.: Tóth László.

³⁹ Uo. 217.

azzal csalogatja asszonyvendégeit, hogy egy ismert szépfíú ül a zongoránál vagy bemutatja a legújabb szalontáncokat. Ezek a szépfíúk nagy pusztítást visznek végbe a pesti asszonyok szíveiben. Rezeda úr ismert egy úriasszonyt, aki minden szerelmi szakítás után bánatában megoperáltatta magát.”⁴⁰

A háború éveinek Krúdy-publicisztikáját idézik e részletek, és az *Asszonyságok díjának* említett Budapest-panoptikumát. Ez is, az is a moralista Krúdy Gyula szemléletét tükrözi, aki – miként műgyűjtő hőse, Verbénai – hol döbbenet, hol meg indulattal szemléli a régi „Pest-Ninive” pusztulását.

A *Nagy kópé* után „Krúdy egyre régebbi korszakot vesz birtokba – állapítja meg Czére Béla –, egyre régebbi idöket vallat, hogy megtudja: vajon tényleg tisztább, becsületesebb és színesebb volt-e a múlt században a magyar élet?”⁴¹ A budapesti regények közül a *Hét Bagoly* (1922) a kilencvenes években játszódik, az *Aranyidő* (1923) pedig egy évtizeddel korábban. Az előbbi regény két főszereplője közül az ifjú Krúdy alakját idéző Józsiás élvezi a századvégi Budapest pezsgő életét, elismerve egyúttal a másik főhős, az öreg Szomjas Gusztí igazát is, aki szerint fiatalsága idején nemesebb, lovagiasabb és áttekinthetőbb volt az élet. Az öregúr szerint nagy változások várhatók a jövőben, ugyanis „a régi szemérmes, polgári Magyarországnak befellegzett”.

Krúdy Gyula – mint láttuk – a regény írása idején már maga is vallja azt az általános vélekedést, hogy a régi világban, „amíg Ferenc József élt”, jobb volt. Ő is a századfordulót tekinti – minden hibájával együtt – eszményinek. Vagyis a *Hét Bagoly* főszereplőinek látszólag eltérő álláspontjai valójában egymást kiegészítve idézik fel a „boldog békeidöket”, amikor még érdemes volt élni Magyarországon.

A húszas évek elejéről visszatekintve persze már az is elegendő okot adhatott a nosztalgiára, ha valaki elgondolkodott azon, hogy vajon Józsiással értsen-e egyet, vagy Szomjas Gusztival. Amit pedig ez utóbbi mond a Pesten akkoriban megjelent fiatalokról, nagyon is egybecseng azzal, amit Krúdy a *Nagy kópé*-ban a „szépfíúkról”, és korábbi publicisztikáiban a háború alatt megjelenő, visszataszító embertípusokról írt, ezekről a „fin de siècle hőskről”, akik „borotválják az arcukat, vakmerő tekintettel nézegetnek embertársaik arcába, gú-

⁴⁰ Uo. 263-264.

⁴¹ Czére Béla i. m. 219.

nyosan mosolyognak az idősebbeken, ideált rugdosnak a köztereken, Nietzsche nézeteire esküsznek, megcsalják a nőket, nem ismerik a férfias szemérmert, öndicsekvők, kérkedők, gyávák és hősök. Én jól látom ezt az új emberfajtát, amelyet borotvált patkányoknak nevezhetnék, amely felfalja régi, kivénült szakállas fajtát, amely mindenféle ideálokkal, meggyőződésekkal, becsületekkel jött a földre. A borotvált patkányok összerágicsálják a régi világot. Olyan tömegesen jönnek, mintha minden kapu Pesten patkánylyuk volna. Megizmosodtak, felnevelkedtek a szakállas öregek felügyelete alatt, de azokat manapság lenézik és megvetik. Elvették élelmiszeres kamráikat, kiszívták a kebleket, kifosztották az ódon ferencjózsef-kabátokat, a halálba küldték a börtön helyett az apjukat, hogy ők tovább villogtassák monoklijukat a Fiume-kávéház környékén. Nagyon jól tudom, hogy kik azok az urak, akik az idei farsang előkelő báljain táncolnak”.⁴²

Krúdy Gyula figyelme a húszas években tehát mindinkább az „aranykor”, a „boldog békeidők” felé fordul, sőt még visszább, egészen a középkorig. Amikor regényt ír, mintha egyre kevésbé akarna tudomást venni a jelenről. Ez azonban csupán látszat, ugyanis – mint a tárcáiból kiderül – élénken foglalkoztatta a valóság. (A nosztalgia, pszichológiailag, mindenképpen feltételezi a jelen erőteljes bírálatát.)

A látszólagos ellentmondásra maga Krúdy ad magyarázatot: „Az új Budapestnek kalandosságai még nem is igen valók regénybe – legfeljebb a városligeti nyári bohózatíró mulattathatná véle publikumát” – írja Kóbor Tamás művei kapcsán 1923-ban.⁴³ Két esztendő múlva bővebben is kifejti véleményét: „A regényesség, amely a háború első éveiben még fel-felbukkant a városban: ronggyá foszlott itt, amint vége lett a sorstragédia előadásának, és a szereplők lemosták arcukról a festéket, és a hősi póz helyett szerettek volna ismét a kettős könyvelő dugóhúzó formájú lábtartásában elhelyezkedni az álló íróasztal előtt. [...] Kit választhatna hőséül a mai regényíró, ha az csak egyszerűen lemásolni akarná a pesti életet, amelyet maga körül lát? *Tessék ibolyát venni* – adá még regénye címéül Podmaniczky Frigyes. *Két szőke asszony* – írta Bródy Sándor, amikor a maga Pestjének az alakjait vonultatta fel. Milyen tengerfenék mélységnyire távolodtak el ezek

⁴² Krúdy Gyula: *Hét Bagoly*. In: Krúdy Gyula: *Hét Bagoly. Boldogult úrfikoromban*. Bp., 1963. 196. S. a. r.: Szász Imre.

⁴³ Krúdy Gyula: *Kóbor Tamás*. In: Krúdy Gyula: *Irodalmi kalendárium*. Bp., 1989. 422-429. S. a. r.: Barta András.

a regények a mai Pesttől! Én azt hiszem, hogy a mai Pest korszakáról az a regény szólana legmeghatóbban, amely egy szimplex, becsületes, egyszerű polgárember hétköznapi életét tárgyalná. Leírni reggeltől estig egy pesti polgár életét, amely polgárnak eszébe sem jut, hogy ő regényhősnek született. Leírni, mit gondol magában felébredéskor, és mekkorát sóhajt, amikor végre estve van. Leírni, hogyan lesz ebben a korszakban gonosztevővé az az ember is, aki becsületesnek és tisztának született; hogyan múlt az emberekről a legelemibb udvariasság is, pedig fiatalokukban jóhírnevű tánciskolába járatták őket a szüleik; hogyan tanulta meg csikorgatni a fogát az, akit mindig csak mosolyogni tanítottak; hogyan lett körmönfont gazemberré az az ember, akit tegnapelőtt még »pesti pali«-nak hívtak a háta mögött: hogyan történt az, hogy bár undorodik az élettől, meghalni mégsem merészel, mert félti hozzátartozóit az elviselhetetlen temetési költségektől... Végül: mit gondol magában, mikor aztán mégiscsak itt kell hagyni szeretett városát. – Ez az utolsó gondolat nem lehet valami hízelgő Pestre.” (*Milyen regényeket írnak az írók a mai Pestről?* 1925.)

A tárca címeként feltett kérdésre Krúdy sajátos választ ad a következő esztendőkből. Jelentősebb regényei közül az 1926 és 1930 között írt történelmi trilógiája a középkori Magyarországon, az 1928-as *Valakit elvisz az ördög* pedig a Nyírségben játszódik.

Az életmű záródarabjainak egyike, a *Boldogult úrfikoromban* viszont Budapesten. Krúdy Gyula utolsó éveinek talán legismertebb műve ez az 1929-ben írt regény. Az elbeszélő egy pontosan nehezen meghatározható kor történetét mondja el, annyi azonban biztos, hogy olyanét, amely idején „már elmúlt az az idő, amikor Ferenc Józsefnek csapoltak”. A regény egyetlen hosszúra nyúlt lakoma a *Bécs városa*hoz címzett vendéglőben. Az itt összegyűlt társaság tagjai szinte kivétel nélkül a jól ismert Krúdy-panoptikum különös, régről itt maradt alakjai, akik egyetértenek abban, hogy „bolond mindenki, aki túlélte Ferenc Józsefet”. Elszállt felettük az idő. „Világváros lettünk, elnök úr, nem történt semmi, csak észrevétlenül világváros lett a kis Pestből, a kamasz Budapestből, a hamupipókéból királyné...” – mondja a regényben Dallosi, a „híres éjjeli pincér”.⁴⁴

A múlandóság foglalkoztatja a társaság tagjait, a régi szép idő, amikor még igazán lehetett Budapesten élni. Mintha szellemek társa-

⁴⁴ Krúdy Gyula: *Boldogult úrfikoromban*. In: Krúdy Gyula: *Hét Bagoly. Boldogult úrfikoromban*. Bp., 1963. 439. S. a. r.: Szász Imre.

lognának a fővárosnak e kedélyes aranykorát idéző szegletében. A hajnalig tartó mulatság tánccal zárul, mely a haláltáncokat ábrázoló középkori metszeteket juttatja az olvasó emlékezetébe. A vigasságnak – mely *a farsang végén*, közvetlenül *a böjt előtt* zajlik – kakasszó vet véget.

Nem lehet véletlen, hiszen Krúdy a Monarchia bukása óta hangoztatta: *vége a farsangnak*.

*

Krúdy Gyula Budapestjének bemutatását hosszan lehetne folytatni. Az író terjedelemben is Jókai Mórival vetekedő életműve kimeríthetetlen kincsesbánya lehet azok számára, akik érdeklődnek a magyar főváros e roppant izgalmas időszakára. Irodalmi, kultúr- és helytörténeti, szociológiai, politikai és gasztronómiai kincsekre bukkanhat, aki kicsit alaposabban beleássza magát ebbe a mérhetetlen anyagba.

Hogy miért tenné ezt bárki is?

Krúdy szerint azért, mert kár lenne megfélekezni e „város históriájáról, amelyet valakinek vagy valakiknek olyan folyamatosan és szakadatlanul kellene írni, mint például a jó lexikonokat szerkesztik, amelyeknek sohasem jelenik meg az utolsó kötetjük. Igaz, hogy voltak gonosz esztendői is ennek a városnak, amikor azt hittük felőle, hogy immár véglegesen megöregedett, többé semmire se használható – de még az úgynevezett szépasszonyok életéből sem lehet véglegesen elsikkasztani a kudarcos, nem sikerült esztendőket, hát még egy nagyváros életéből, ahol annyi figyelmező szem követi a dolgok menetét! Bizonyos, hogy az írók továbbra is a régi boldog büszkeséggel írják le műveikben a nagy B betűt Budapest nevében: a tegnapi kalandorságok, jóízű vagy szomorkás pesti históriák, elkocogott emberek, eltűnt házak, nyomaveszett utcák, csak emlékké váltott polgármesterek és nyugalomba vonult harangozók továbbra is számíthatnak az olvasók érdeklődésére (akik majd egykor megint csak megszaporodnak, mert könyvek nélkül mégse lehetnek meg örökké az emberek.)” (A *pesti író*. 1926.)